

Ἐὰν λοιπὸν «καλῶς εἴρηται ὅτι ὁ φίλος τῷ φίλῳ βούλεται τὰγαθὰ ἐκείνου ἔνεκα»¹, ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν πολιτῶν ἐπρόκειτο νὰ ἐξασκῆ τὴν ἐξουσίαν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον πρὸς ἐξυπηρέτησίν των. Ἀσφαλῶς τὰ φιλικὰ αἰσθήματα εἶναι μεγαλύτερα ἔναντι τῶν ἰσχυροτέρων, ὥστε νὰ συμβαίη «τὸν ἀμείνω μᾶλλον φιλεῖσθαι ἢ φιλεῖν»². Ἐν ἀντιθέσει ὁμοίως πρὸς τὴν πολιτικὴν δικαιοσύνην, διὰ τῆς ὁποίας ἐπικρατεῖ μεταξύ τῶν συμβαλλομένων ἰσότης, ἐφ' ὅσον εὐρίσκονται κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν νόμον ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἐπιπέδου, εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ φιλικοῦ συνδέσμου ἡ διαφορὰ δὲν εἶναι κατὰ κύριον λόγον ἀξιολογική, ἀλλ' ὅπωςδήποτε ἀνάλογος τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς δυνάμεως τῶν φίλων: «Ἔστι γὰρ ἐν μὲν τοῖς δικαίοις ἴσον πρῶτως τὸ κατ' ἀξίαν, τὸ δὲ κατὰ ποσὸν δευτέρως, ἐν δὲ τῇ φιλίᾳ τὸ μὲν κατὰ ποσὸν πρῶτως, τὸ δὲ κατ' ἀξίαν δευτέρως»³. Κατὰ συνέπειαν ἡ μοναδικὴ διαφορὰ τοῦ βασιλέως ἔναντι τῶν δημοτῶν ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἔχει ἀπέναντί των τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὑπερβάλλῃ τὰ ἰδικὰ των εὐμενῆ αἰσθήματα διὰ τῶν εὐεργετικῶν του μέτρων ὡς διαθέτης τῶν κρατικῶν δυνατοτήτων.

Ἐὰν ὁμοίως ὁ βασιλεὺς, ὅπως τὸν ἐξεθείασεν ἐνώπιον τοῦ καταρρέοντος ἠθικῶς πολιτικοῦ βίου ὁ Ἀριστοτέλης, παρέμεινεν οὐσιαστικῶς μία κοινωνικὴ ἀπαίτησις, τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ἐν συνεχείᾳ ἡ θρησκευτικὴ προσδοκία, ἡ ζωὴ κατῴρθωσε πρὸς ἐξουδετέρωσιν τοῦ ἐπισήμου δικαίου, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὸ κράτος τῶν πλουσίων ἀστῶν καὶ τῶν δημαγωγῶν ἐστράφη ἔναντιον τοῦ γενικοῦ συμφέροντος καὶ τῆς ἠθικῆς τάξεως, νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν νόμον διὰ τῆς ἐπιεικείας. Ἡ ἐξέλιξις αὕτη, διὰ τῆς ὁποίας ἡ Ἑλλάς ὠδηγήθη δικανικῶς εἰς τὸν θεσμόν τῆς διαιτησίας⁴, ὑπὲρ τοῦ προσώπου καὶ κατὰ τοῦ δόγματος, εὐρῆκεν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἔναντιον τῆς ἀντιδράσεως τῶν συντηρητικῶν στοιχείων⁵ τὸν φιλοσοφικόν της ἐκπρόσωπον: «Ὁ γὰρ διαιτητῆς τὸ ἐπιεικὲς ὁρᾷ, ὁ δὲ δικαστῆς τὸν νόμον⁶, ἡ δὲ τοῦ ἐπιεικοῦς ἐστὶ κρίσις ὁρθή»⁷. Ἡ εὐθικρισία ἐν προκειμένῳ δὲν ἐσήμαινεν ὅπωςδήποτε, ὅτι κακῶς ἰσχύουν οἱ νόμοι, ἀλλ' ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐμποδίζουσαν τὸν ἔλεγχον τῆς συμπεριφορᾶς κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ ψυχολογικὰ καὶ περιστασιακὰ της αἰτία, οὕτως ὥστε ἡ ἀπόφασις τοῦ δικαστοῦ νὰ στηρίζεται ὄχι μόνον εἰς τὴν πολιτικὴν διάταξιν, ἀλλὰ κυρίως ἐπὶ τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς, ὅποτε ἡ κατα-

1. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 9 (p. 1159 a 9/10).

2. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 8 (p. 1158 b 25).

3. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 9 (p. 1158 b 30-33).

4. Ἴδε Δ η μ ο σ θ ἔ ν η, Κατὰ Μειδίου 83, Ἀριστοτέλη, Πολιτικῶν Β' 8 (p. 1268 6/7), Δ' 12 (p. 1297 a 6), R. H i r z e l, Themis, Dike und Verwandtes, Leipzig 1907, σ. 121/122.

5. Ἴδε Ξ ε ν ο φ ῶ ν τ α, Κύρου παιδείας I 13, 17, Πλάτωνα, Πολιτείας 527 C.

6. Ῥητορικῆς Α' 13 (p. 1374 b 21).

7. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ζ' 11 (p. 1143 a 20).

νόησις, τὴν ὁποίαν θὰ ἐδείκνυε, θὰ ἦτο μία ἐπιτακτικὴ ἔκφρασις τῆς ἀληθείας: «Ἡ δὲ συγγνώμη γνώμη ἐστὶ κριτικὴ τοῦ ἐπιεικοῦς ὀρθή. ὀρθὴ δ' ἢ τοῦ ἀληθοῦς»¹. Κατὰ τὴν ἄποψιν λοιπὸν τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο δυνατὸν ἡ νομικὴ διάταξις νὰ καταδικάζῃ τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος εἶχε μὲ τὸ μέρος τοῦ τὴν πραγματικότητά, ὅπως ἔπρεπε νὰ τὴν ἐκτιμῆσῃ ὁ ἐκπρόσωπος τῆς μεταπολιτικῆς δικαιοσύνης: «Κατὰ μὲν τὸν γεγραμμένον νόμον ἔνοχός ἐστι καὶ ἀδικεῖ, κατὰ δὲ τὸ ἀληθὲς οὐκ ἀδικεῖ καὶ τὸ ἐπιεικὲς τοῦτό ἐστιν»².

Ἐκτὸς ὅμως τῆς νομικῆς ἐπιταγῆς καὶ τῆς συμβατικῆς ἀρμοδιότητος τοῦ διαιτητοῦ καθῆκον τῶν πολιτῶν εἰς τὴν μεταξύ των σχέσιν ἔπρεπε νὰ εἶναι πρὸ παντὸς ἄλλου ἡ ἀμοιβαία ὑποχωρητικότης, ἡ μετάθεσις τοῦ ἐνὸς εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἄλλου, μία ταυτόχρονος ὑπέρβασις τοῦ ἐγωῖσμοῦ εἰς τοὺς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὴν ἰδιωτικὴν διαγωγὴν ἔπρεπε νὰ χαρακτηρίζῃ κυρίως ἡ διάθεσις τῆς ἐξομαλύνσεως τῶν διαφορῶν ἀντὶ τῆς ἀνταποδόσεως τῶν ἴσων, ἡ προσπάθεια τῆς συμφιλίωσεως, τὴν ὁποίαν θὰ ἐνίσχυεν ὁ περιορισμὸς τῶν ἀπαιτήσεων καὶ ἡ ἐπίγνωσις τῶν δυσχερειῶν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῶν ἀδυναμιῶν τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀντιδίκων: «τὸ τοῖς ἀνθρωπίνοις συγγινώσκειν»³ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς θεωρήσεως τοῦ ἀτομικοῦ θέματος ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ συμβαλλομένου εἰς τὴν πράξιν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεμελίωσε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν Στωικὴν ἀντίληψιν τοῦ βίου, τὴν αὐτοκυριαρχίαν ἐναντὶ τῆς ἐπιθετικῆς συμπεριφορᾶς, ὅπως τὴν παρουσίασαν ἐμπράκτως⁴ οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἐπιεικειᾶς εἰς μίαν ἐποχὴν τόσο μεγαλυτέρας ὀξύνσεως τῶν ἀστικῶν σχέσεων, ὅσον διελύοντο οἱ πολιτικοὶ δεσμοὶ καὶ κατέπιπτε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, ὅσον ἀβεβαιότερος καθίστατο εἰς τὴν πρακτικὴν τοῦ ζῶν ὁ ἄνθρωπος ἐντὸς ἐνὸς κόσμου χωρὶς θρία, χωρὶς ἐνθουσιασμὸν καὶ χωρὶς ἐσωτερικὴν τάξιν.

Ἐὰν ἐντὸς τοῦ κόσμου αὐτοῦ, ὅπως τὸν ἐσατίρισεν ἐντὸς ὀλίγου ὁ Μέγανδρος, ὑπερίσχυεν ἀντὶ τῆς μεγαλοψυχίας ἢ μικρότης, ἐὰν οἱ κάτοικοί του ἦσαν μεμψίμοιροι καὶ μνησίκακοι καὶ διὰ νὰ ἐπιτύχουν εἰς τὴν ζωὴν, ἐβασίζοντο εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῶν σφετεριστῶν τοῦ Κράτους καὶ κυρίως εἰς τὴν διὰ τῶν πράξεων καὶ τῶν λόγων κατάρριψιν τῶν πλησιεστέρων εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς κοινωνικῆς ἐπιβιώσεως καὶ προβολῆς, ἐὰν καὶ οἱ νόμοι κατεσκευάζοντο, διὰ νὰ ὑποβοηθήσουν τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἀδιστάκτων, τότε «τὸ παρὰ τὸν γεγραμμένον νόμον ἐπιεικὲς δίκαιον»⁵ συνίστατο εἰς τὴν ἀντίθετον ἀκρι-

1. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ζ' 11 (p. 1143 a 23/24).

2. Ῥητορικῆς Α' 13 (p. 1374 a 36 - b 1).

3. Ῥητορικῆς Α' 13 (p. 1374 b 10/11)

4. Ἴδε Π λ ο ὄ τ α ρ χ ο ν, Ἀποφθεγμάτων βασιλέων καὶ στρατηγῶν: Ἀρχελάου 5 (p. 177 B).

5. Ῥητορικῆς Α' 13 (p. 1374 a 26 - 28).

βῶς στάσιν, τὴν καταστολὴν τῆς ἐκδικητικῆς διαθέσεως καὶ τὴν ἀνεκτικότητα ἔναντι τῆς ἐχθρικῆς διαγωγῆς: «Ἐφ' οἷς τε γὰρ δεῖ συγγνώμην ἔχειν, ἐπιεικῆ ταῦτα καὶ τὰ τὰ ἁμαρτήματα καὶ τὰ ἀδικήματα μὴ τοῦ ἴσου ἀξιοῦν»¹. Ὅπου δὲν ἐπενέβαινε τὸ Κράτος, τὸ ἠθικὸν αὐτὸ αἶτημα ἐπέβαλλε τὴν ὑπομονὴν ἔναντι τῆς καταπιέσεως καὶ τῆς πλεονεξίας: «τὸ ἀνέχεσθαι ἀδικούμενον»². Εἰς τὰ προσωπικὰ ζητήματα ἔπρεπε ἐκτός αὐτοῦ νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ πρόθεσις ἀντὶ τῆς μεμονωμένης ἐνεργείας, ἡ γενικὴ διαγωγή: ὀλόκληρος δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἠθικὴν του ὑπόστασιν καὶ ὄχι μόνον ἡ ἀντίδρασις του εἰς μίαν δεδομένην στιγμὴν: «Καὶ μὴ πρὸς τὴν προᾶξιν, ἀλλὰ πρὸς τὴν προαίρεσιν καὶ μὴ πρὸς τὸ μέρος, ἀλλὰ πρὸς τὸ ὅλον, μηδὲ ποῖός τις νῦν, ἀλλὰ ποῖός τις ἦν αἰεὶ ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ»³.

Ἐκεῖνος ἐπομένως, ὁ ὁποῖος καταβάλλει προσπάθειαν νὰ κατανοήσῃ καὶ ἰδίως νὰ συγχωρήσῃ τοὺς ἀνθρώπους — «τὸν γὰρ ἐπιεικῆ μάλιστα φαμεν εἶναι συγγωμονιστὴν»⁴ — παρουσιάζεται ὡς ὁ ἠθικῶς ἄριστος πολίτης. Διὰ τῆς στάσεώς του ἐκφράζει τὴν πραγματικὴν δικαιοσύνην, ἡ ὁποία ἐγκοιταῖ ἢ (ἐφ' ὅσον ἔχει διάφορον ἔννοιαν) ὑποτάσσεται εἰς τὴν ἐπιείκειαν: «Ταῦτὸν ἄρα δίκαιον καὶ ἐπιεικὲς καὶ ἀμφοῖν σπουδαῖον ὄντων κρεῖττον τὸ ἐπιεικὲς»⁵. Τὴν ιδιότητα διὰ τοῦτο τοῦ ἐπιεικοῦς ἀνθρώπου δὲν χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, διὰ νὰ δηλώσῃ μόνον τὸν συγγνώμονα, ἀλλὰ τὸν ἐνάρετον γενικῶς ὡς ἀντίθετον τοῦ «μοχθηροῦ»⁶ καὶ τοῦ «φάυλου»⁷. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑπερβάλλει τὴν κρατικὴν σκοπιμότητα καὶ τάσσεται κατὰ τοῦ ὑπερβατικοῦ μεγέθους τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας, ὅπως τὴν ἐξεθείασεν ὁ Πλάτων, διὰ νὰ θεμελιώσῃ τὴν κοινωνικὴν σκέψιν καὶ τὴν μεταγενεστέραν φιλοσοφικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἠθικὴν ἐπὶ τῆς ἀξίας τοῦ προσώπου. Πρῶτος ἐκεῖνος διὰ τοῦτο δημιουργεῖ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἐπίσημον δίκαιον τὴν ἔννοιαν τοῦ «ἄλλου»⁸ καὶ διὰ τῆς ἐκτιμήσεως αὐτῆς τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἔναντιον τοῦ ἀπροσώπου παράγοντος τῆς πράξεως εἰς τὸ λυκόφως τῆς Κλασσικῆς ἐποχῆς ἀποκαλύπτει τὸν ἱστορικὸν χαρακτῆρα τοῦ πνεύματος. Μετὰ τὴν συγγραφὴν τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ ὡς δεύτερον πρόσωπον μίαν ἀξιοπρέπειαν, ὁ σεβασμὸς τῆς

1. Ῥητορικῆς Α' 13 (p. 1374 b 4/5).

2. Ῥητορικῆς Α' 13 (p. 1374 b 18).

3. Ῥητορικῆς Α' 13 (p. 1374 b 13 - 16).

4. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ζ' 11 (p. 1143 a 21/22).

5. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ε' 14 (p. 1137 b 10/11).

6. Ἠθικῶν Νικομαχείων Γ' 8 (p. 1169 a 13).

7. Ἠθικῶν Νικομαχείων Γ' 6 (p. 1113 b 14), Δ' 15 (p. 1128 b 22, 28/29), Ε' 7 (p. 1132 a 2/3), Θ' 5 (p. 1157 a 17), Κ' 6 (p. 1176 b 24).

8. Ἰδε M. S. S h e l l e n s, Das Sittliche Verhalten zum Mitmenschen im Anschluß an Aristoteles, Hamburg 1958, σ. 185 κ.έ.

όποιας αποτελεί μέχρι σήμερα το κριτήριο της ηθικής ποιότητας των πολιτισμών και των εποχών.

Ἐνώπιον βεβαίως τοῦ ἠθικῶς ἀπαραδέκτου ἀνθρώπου ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἔμεινε ἀπαθής. Ἀντὶ νὰ τὸν καταδικάσῃ ὁμοῦς ὡς παραβάτην μιᾶς γενικῆς διαταγῆς, τὸν ἀπέδειξε ὡς εὐρισκόμενον εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν ὑπάρξιν του. Ἡ κριτικὴ αὐτῆ στάσις ἔναντι τοῦ ἀνηθικοῦ ἀνθρώπου ἦτο φυσιολογικὴ ἀπόρροια τοῦ ὀρισμοῦ τῆς κοινωνικῶς ἐπιβαλλομένης πράξεως: «Κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸν τί ἦν εἶναι λέγοντα μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετή»¹. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ὁμοῦς αὐτῆς ὁ ἐνάρετος βίος ἐνεφανίσθη ὡς συνεχῆς ὑπέρβασις τῶν κεντροφύγων τάσεων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὡς ἐνεργητικὴ συμφωνία πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Δὲν ὑπῆρχε διὰ τοῦτο ἀνάγκη νὰ κατακριθοῦν τὰ ἀντικοινωνικὰ στοιχεῖα κατ' ἀναφορὰν πρὸς μίαν ἰδανικὴν ἀπαιτήσιν ἢ ἐξωκοσμικὴν ἀρχήν, ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ τῶν ἀμέτρων ἐνεργειῶν τῶν διάγουν μίαν ζωὴν ἀσυνεπείας ἔναντι τῆς ὑπάρξεώς των: «Τῷ μοχθηρῷ μὲν οὖν διαφωνεῖ ἡ δεῖ πράττειν καὶ ἡ πράττει»². Ὁ κακὸς ἄνθρωπος διασπᾷ τὴν ἐνότητα τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ἐπιδιώξεως ἐξεζητημένων σκοπῶν, χωρὶς νὰ καταβάλλῃ προσπάθειαν νὰ συνδεθῇ πρὸς ὅ,τι τὸν χαρακτηρίζει ὡς ἄνθρωπον: «Οὐδὲ γὰρ φαίνεται ὁ φαῦλος οὐδὲ πρὸς ἑαυτὸν φιλικῶς διακεῖσθαι διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν φιλητόν. εἰ δὲ τὸ οὕτως ἔχειν λίαν ἐστὶν ἄθλιον, φευκτέον τὴν μοχθηρίαν διατεταμένως καὶ πειρατέον ἐπιεικῆ εἶναι»³.

Ἐκεῖνος ἀντιθέτως, ὁ ὁποῖος ἐπιδιώκει νὰ ζήσῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἠθικῶν ἀπαιτήσεων, ἀποδεικνύει διὰ τῆς ἐμπράκτου αὐτῆς συμφωνίας πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν, ὅτι ἐκτιμᾷ τὸ πρόσωπόν του, ἐφ' ὅσον τοῦ προσφέρει, ὅ,τι χρειάζεται κατὰ βάθος: «Εἰ γὰρ τις ἀεὶ σπουδάσει τὰ δίκαια πράττειν αὐτὸς μάλιστα πάντων ἢ τὰ σώφρονα ἢ ὁποιοῦν ἄλλα τῶν κατὰ τὰς ἀρετὰς καὶ ὅλως ἀεὶ τὸ καλὸν ἑαυτῷ περιποιεῖτο, οὐθεὶς ἐρεῖ τοῦτον φίλαντον οὐδὲ ψέξει. δόξειε δ' ἂν ὁ τοιοῦτος μᾶλλον εἶναι φίλαντος. ἀπονέμει γοῦν ἑαυτῷ τὰ κάλλιστα καὶ μάλιστ' ἀγαθὰ καὶ χαρίζεται ἑαυτοῦ τῷ κυριωτάτῳ καὶ πάντα τούτῳ πείθεται»⁴. Ἐπειδὴ τὸ πολυτιμότερον καὶ διακριτικὸν γνῶρισμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ λογικὴ, ἡ ὁποία ἐκλέγει, ὅ,τι τῆς ἀρμόζει («πᾶς γὰρ νοῦς αἰρεῖται τὸ βέλτιστον ἑαυτῷ») ⁵, συμβαίνει «φρονίμου εἶναι τὸ δύνασθαι καλῶς βουλευσασθαι περὶ τὰ αὐτῷ ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα»⁶. Κατὰ συνέπειαν ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος

1. Ἠθικῶν Νικομαχείων Β' 6 (p. 1107 a 6/7).

2. Ἠθικῶν Νικομαχείων Γ' 8 (p. 1169 a 15/16).

3. Ἠθικῶν Νικομαχείων Γ' 4 (p. 1166 b 25-28).

4. Ἠθικῶν Νικομαχείων Γ' 8 (p. 1168 b 25 - 31).

5. Ἠθικῶν Νικομαχείων Γ' 8 (p. 1169 a 17).

6. Ἠθικῶν Νικομαχείων Ζ' 5 (p. 1140 a 25 - 27).

ἀγαπᾶ τὴν ὑπαρξίν του : «Ὅστε τὸν μὲν ἀγαθὸν δεῖ φίλαυτον εἶναι»¹.

Τὸ σημαντικὸν εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἠθικῆς αὐτῆς φιλαυτίας εἶναι, ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν γενικὴν ἐπιδίωξιν, ἀλλὰ δημιουργεῖ ἀπεναντίας φιλικούς δεσμούς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ἐφ' ὅσον ἀπαιτεῖ, ὅ,τι ἐπιβάλλεται λογικῶς, ὅ,τι δηλαδὴ ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν ἀνθρώπινον χαρακτῆρα. «Ὅσοι διὰ τοῦτο θεωροῦν ὡς κεντρικὸν ἀξίωμα τῆς ἠθικῆς τὴν δυνατότητα «να ζῆ κανεὶς φιλικῶς πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, εἰς τρόπον ὥστε νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ζῆ ἐπὶ πλέον φιλικῶς καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους»², τὴν βασιζοῦν εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρετῆς ὡς σημείου συγκλίσεως τῶν ἐναντίων ἀξιώσεων τῆς ψυχῆς καὶ κατὰ συνέπειαν ὡς συμφιλιώσεως καὶ διατηρήσεως τῆς φιλίας πρὸς τοὺς ὑπολοίπους ἀνθρώπους : «Οὕτω γὰρ καὶ πρὸς ἑαυτὸν φιλικῶς ἂν ἔχοι καὶ ἑτέρῳ φίλος γένοιτο»³. Ποῦ ἀκριβῶς εὐρίσκεται τὸ σημεῖον ἐπαφῆς εἰς τὴν ἐκάστοτε συγκεκριμένην περίπτωσιν, ἐντοπίζεται κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη λογικῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων : «Βέλτιστον δὲ καὶ ἄριστον τὸ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον»⁴, ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖ «τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν καθ' αὐτὸν ἕκαστον μεσότητα εἶναι»⁵.

Ἐὰν τὰ ἠθικὰ πράγματα ἦσαν ἀντικειμενικῆς φύσεως, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συνταχθῇ ὀρθολογικῶς μία καθολικὴ ἐπιταγή, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν ὁποῖαν νὰ πράττωνται ἀνεξαρτήτως προσώπων καὶ καταστάσεων τὰ ἐνάρετα ἔργα. Ἐφ' ὅσον ὁμως τὰ γεγονότα τῆς ἠθικῆς ἀναφέρονται εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἔχουν μεταβλητὸν χαρακτῆρα καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπαχθοῦν εἰς μίαν ἀναγκαστικὴν πρότασιν, ἣ ὁποία νὰ προσδιορίζῃ τὴν ἀξιολογικὴν των ἔκφρασιν ἀσχέτως τοῦ προσωπικοῦ των παραγοντος. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς ὡς μεσότητος «δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν»⁶, δὲν ἔχει μαθηματικὸν χαρακτῆρα. Δὲν παρουσιάζει μὲ ἄλλους λόγους τὴν ἀντικειμενικῶς, ἀλλὰ τὴν ὑποκειμενικῶς μέσῃν κατὰστασιν, τὸ «μέσον οὐ τὸ τοῦ πράγματος, ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς»⁷. Διὰ τοῦτο ἡ συλλογικὴ ἐμπειρία δὲν ἀποτελεῖ πάντοτε τὸν ἠθικὸν γνώμονα τῆς ἀρετῆς οὔτε ἡ γνώμη ἑνὸς ἀτόμου ἀμετακίνητον ἠθικὸν κανόνα.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Ἀριστοτέλης διεφύλαξε τὸν ἱστορικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἠθους καὶ δὲν ὑπέταξε τὸν ἄνθρωπον εἰς μίαν λογικὴν ἀνάγκην,

1. ἠθικῶν Νικομαχείων Ι' 8 (p. 1169 a 11/12).

2. R. A. Gauthier - J. V. Jolif, L'ethique à Nicomaque, Paris 1970, τόμ. 1, σ. 299.

3. ἠθικῶν Νικομαχείων Ι' 4 (p. 1166 b 28/29).

4. ἠθικῶν Εὐδημίων Β' 5 (p. 1222 a 8/9).

5. ἠθικῶν Εὐδημίων Β' 5 (p. 1222 a 10/11).

6. ἠθικῶν Νικομαχείων Β' 6 (p. 1107 a 2)3).

7. ἠθικῶν Νικομαχείων Β' 5 (p. 1106 b 7).

ἡ ὁποία θὰ παρεγνώριζε τὴν δυναμικὴν φύσιν τῶν κοινωνικῶν γεγονότων, ὥστε νὰ γεννηθῆ θέμα συνειδητῆς ἢ ἀσυνειδήτου ὑποκρισίας εἰς τὸν ἐνάρετον βίον καὶ ὀπωσδήποτε ὑπαγωγῆς τοῦ παρόντος εἰς τὸ παρελθόν. Ἐπειδὴ τὸ πρόβλημα τῆς ἀτομικῆς συμπεριφορᾶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λυθῆ μόνον διὰ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς μεσότητος, ἡ ὁποία ἐποίκιλλε κατὰ πρόσωπα καὶ περιστάσεις¹, ἀνέθεσε τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἠθικῆς συναφείας μεταξὺ ἐξωτερικῶν συνθηκῶν καὶ ὑποκειμενικῶν ὄρων καὶ ὡς ἐκ τούτου τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκάστοτε ὀφειλῆς ὄχι μόνον γενικῶς εἰς τὴν λογικὴν, ἀλλ' ἐπίσης εἰς τὸν διακρινόμενον μεταξὺ τῶν πολιτῶν διὰ τὴν πρακτικὴν του νοημοσύνην καὶ τὸ ἠθικόν του αἰσθητήριον: «Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὔσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»².

Ἐὰν ὁ ἄριστος πολίτης ὡς αὐθεντία εἰς τὰ θέματα τοῦ ἠθικοῦ βίου ὀφείλε νὰ συμβουλευῆ, ὅσους δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ λύσουν τὰ προσωπικά των ζητήματα, χωρὶς νὰ ἐξασκῆ πολιτικὸν λειτούργημα, ἐξεπλήρωνε μίαν κοινωνικὴν ἀποστολὴν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, ἀπλῶς καὶ μόνον ἐνεκα τῆς συμπαθείας, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ αἰσθάνεται διὰ τὸν ταλαιπωρούμενον καὶ ἀνίκανον νὰ διαπιστώσῃ τὰ πραγματικὰ αἷτια τῆς δυστυχίας συνάνθρωπόν του. Τὸ πρᾶγμα εἶναι σημαντικὸν ἀπὸ δύο ἀπόψεων: Πρῶτον διότι μετέθεσε τὸ κέντρον βάρους τῆς ἠθικῆς στάσεως ἐκ τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως πρὸς τὸ ὑπεύθυνον ἄτομον καὶ ὑπέδειξε τὴν προσωπικὴν ὑποχρέωσιν ἐναντι τοῦ δοκιμαζομένου «πλησίον» ὡς κεντρικὴν ὀφειλὴν τοῦ ἤθους καὶ δεύτερον διότι παρουσίασε τὴν βοήθειαν αὐτὴν πνευματικῶς, ὡς προσπάθειαν ὑπερνικήσεως μιᾶς ἐνδείας, ἡ ὁποία βασικῶς συνίσταται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄξιος συμπαραστάσεως ἄνθρωπος ἔπραττεν ἐναντίον τῆς ὑπάρξεώς του, χωρὶς νὰ ἔχη συναίσθησιν τοῦ πράγματος.

Ἡ φιλοσοφικὴ αὐτὴ ἔκφρασις τῆς ἀγάπης, ἡ ὁποία μέχρι σήμερον ὡς Ἑλληνικὴ ἀπαίτησις διαφεύγει τῆς προσοχῆς, ὥστε ὠρισμένοι ἐκ τῶν μελετητῶν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας νὰ στιγματίζουν εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν ἔλλειψιν τῆς³, ἔπρεπεν ἀργότερον ὑπὸ τὸ βάρος τῶν στοιχειωδῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν νὰ ὑποχωρήσῃ χάριν τῆς ὑλικῆς ὑποστηρίξεως τῶν πασχόντων. Ἡ πνευματικὴ συμπάστασις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐπανεμφανίζεται ὡς αἶτημα μόλις εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ὅποτε ἡ τεχνικὴ λύσις τῶν ζωτικῶν προβλημάτων δὲν εἶναι ἀπλῶς δυνατὴ διὰ τῶν

1. Ἴδε Σ. Δ. Κυριαζόπουλον, Πολιτικά αἷτια τῆς ἠθικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, Ἰωάννινα 1971, σ. 117.

2. ἠθικῶν Νικομαχείων Β' 6 (p. 1106 b 36 - 1107 a 2). Πρβλ. Ζ' 12 (p. 1143 a 33/34). ἠθικῶν Εὐδημίων Γ' 5 (p. 1232 a 36/37).

3. «Εἰς τὸν Ἀριστοτέλην ὑπάρχει μία πλήρης σχεδὸν ἀπουσία ἐκείνου, τὸ ὑποῖον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὀνομασθῆ καλὴ θέλησις ἢ φιλανθρωπία» (B. Russell, History of Western Philosophy, London 1962*, σ. 195).

βιομηχανικῶν δυνατοτήτων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς αὐτῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῶν ἀντιστάσεων τῆς ζωῆς, διὰ τῶν ὁποίων ἐκέρδιζε μέχρι σήμερον τὸ πρόσωπόν του, δημιουργεῖ τὴν πνευματικὴν ἐνδειαν ὅσων ὑπάρχουν, διὰ νὰ πληροφοροῦνται, τί θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χρειάζονται, ὥστε νὰ ζοῦν ἐκτὸς ἑαυτῶν μὲ μόνην φροντίδα τὴν ικανοποίησιν τῆς συμβατικῆς των ἀνάγκης.

Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως τοῦ «φρονίμου», ὅπως ἐχαρακτήρισεν ὁ Ἀριστοτέλης τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος προβληματίζεται βάσει τῶν ἐκάστοτε πραγματικῶν δυνατοτήτων καὶ ἀναγκῶν, ἐπαιξε σημαντικὸν ρόλον ἢ ἀπαίτησις ὄχι μόνον τῆς θεωρητικῆς συνδρομῆς, ἀλλ' ἐξ ἴσου τῆς ὑποδειγματικῆς ζωῆς τοῦ ἀπαιτουμένου ἀρωγοῦ. Εἰς μίαν ἐποχὴν ἀσαφείας ὡς πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς, ἀναστατώσεως τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν δεδομένων καὶ διὰ τοῦτο ἀνακολουθίας μεταξὺ τῶν προθέσεων καὶ τῆς ἐκφράσεώς των, διδακτικὴν ἀξίαν ἔχει κυρίως ἡ ἐνιαία διαγωγὴ. Ἐὰν εἰς τοὺς μεταβατικοὺς χρόνους τὰ περιεχόμενα τῶν ἱερῶν ιδεῶν τοῦ παρελθόντος ἐξανεμίζωνται, ὥστε νὰ καταλαμβάνουν τὴν θέσιν των τὰ σχέδια τῶν διαρρηκτῶν τοῦ ἀγίου καλύμματος, ἀπαιτεῖται πρὸ πάντων ἡ συνέπεια μεταξὺ τῶν λόγων καὶ τῆς πράξεως, ἡ ὁποία ταυτοχρόνως ἀποκτᾷ παραδειγματικὴν ἀξίαν διὰ τοὺς λόγους : «Τὰ μὲν οὖν πράγματα δίκαια καὶ σώφρονα λέγεται, ὅταν ἦ τοιαῦτα, οἷα ἂν ὁ δίκαιος ἢ ὁ σώφρων πράξειεν»¹. Ὁ τρόπος τοῦ βίου δὲν εἶναι εἰς τοὺς καιροὺς αὐτοὺς ἀποτέλεσμα, ἀλλ' ἡ ἐποπτικὴ ἐκφρασις τῆς θεωρίας, ἐξ ἴσου σημαντικὸς διὰ τὴν διδαχὴν, ὅσον καὶ ἡ πειθὴ τῶν ἐπιχειρημάτων. Ἀντὶ διὰ τοῦτο τοῦ ἐπιτυχημένου συνδυασμοῦ τῶν λέξεων, ὀρίζει τώρα τὴν συμπεριφορὰν κυρίως ὁ βίος ἐκείνου, ὁ ὁποῖος ἀντιλαμβάνεται διὰ τῆς σπουδῆς καὶ τῆς πείρας τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων ἐντὸς τῆς πόλεως, ὅ,τι ἐπιβάλλεται ἠθικῶς εἰς τὴν ἐκάστοτε περίπτωσιν : «Μέτρον ἐκάστω ἢ ἀρετὴ καὶ ὁ σπουδαῖος»².

Ἀφ' οὗτο ὁ Ἀριστοτέλης ἀνέθεσε τὴν ἀξιολόγησιν τῶν ἠθικῶν σχέσεων εἰς τὸν ἐνάρετον γνώστην τῶν ἀστικῶν γεγονότων («τίμια καὶ ἠδέα ἐστὶ τὰ τῷ σπουδαίῳ τοιαῦτα ὄντα»)³, ἐσχετικοποίησε τὴν ἀρετὴν. Ἡ στροφὴ αὐτὴ τῆς ἠθικῆς πρὸς τὸ πρόσωπον ὑπῆρξε μία θυσία τοῦ ἀπολύτου. Ἐνώπιον τοῦ διλήμματος νὰ σώσῃ τὸ ἄχρονον ἢ τὸ παρὸν ὁ Ἀριστοτέλης ἐτάχθη ἀποφασιστικῶς ὑπὲρ τῆς ἱστορίας. Ὅσοι τὸν κατηγοροῦν ὅτι παρέβλεψε τὴν οἰκουμενικὴν πραγματικότητα καὶ ἄφησε τὸ

1. ἠθικῶν Νικομαχείων Β' 3 (p. 1105 b 5 - 7). Πρβλ. Β' 1 (p. 1103 a 34 - b 2), 3 (p. 1105 b 9/10).

2. ἠθικῶν Νικομαχείων Γ' 4 (p. 1166 a 12/13). Πρβλ. Γ' 6 (p. 1113 a 32/33), Κ' 6 (p. 1176 b 25/26).

3. ἠθικῶν Νικομαχείων Κ' 6 (p. 1176 b 25/26).

παγκόσμιον ἐγχείρημα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκτὸς θέματος¹, παραγνωρίζουν, ὅτι διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ προσώπου ἐναντίον τῆς προσταγῆς δὲν ἀπέφυγεν ἀπλῶς τὴν μῆνιν τῶν Ἀθηναίων², ἀλλ' ἐθεμελίωσε θεωρητικῶς τὴν ιστορικότητα τοῦ πνεύματος. Δὲν ὠμίλησεν ὁ Σταγίριτης περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ιστορικοῦ μεγέθους, ἔλαβεν ὅμως αὐτὸς πρῶτος καὶ μάλιστα εἰς ἀνοικτὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Πλάτωνα θέσιν ὑπὲρ τοῦ Σὺ καὶ κατὰ τῶν ἀπροσώπων ἰδεωδῶν, ἐναντίον τοῦ Νόμου καὶ ὑπὲρ τῆς πνευματικῆς εὐκαμψίας, ἡ ὁποία ἐπέβαλλε τὴν συνεχῆ προσαρμογὴν εἰς τὰ κοινωνικά δεδομένα καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀντὶ τοῦ διχασμοῦ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς προσωπικότητος κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν βασικὴν τῆς κατεύθυνσιν, «ἀφ' ἧς ἀγαθὸς ἄνθρωπος γίνεται καὶ ἀφ' ἧς εὖ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον ἀποδώσει»³. Ἀντὶ διὰ τοῦτο νὰ ζητήσῃ κάτι τὸ ἀδύνατον ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων, τοὺς βοηθεῖ «πρὸς τὸ ἀνθρωπεύεσθαι»⁴ διὰ τῆς ὑποδείξεως τοῦ δρόμου, ὁ ὁποῖος ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἱστορικὴν περίστασιν: «Τὸ δὲ τέλος τῆς πράξεως κατὰ τὸν καιρὸν ἐστίν»⁵.

Αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ἀριστοτέλης ἐτόνισε τὴν πολιτικὴν διάστασιν τῆς ὑπάρξεως, οὕτως ὥστε ἡ σκέψις νὰ παρακολουθήσῃ τὴν πρᾶξιν καὶ νὰ ἐλέγξῃ ἐκ τῶν ἔσω τὸν ἠθικὸν βίον. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ προσανατολίσῃ τὴν προσοχὴν πρὸς τὸν ἰδανικὸν κόσμον καὶ νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸν ἄνθρωπον νὰ καταδικάσῃ τὴν σωματικὴν καὶ νὰ παραγνωρίσῃ τὴν κοινωνικὴν του φύσιν, τοῦ ὑποδεικνύει, ὅτι τότε μόνον ἐκφράζεται αὐθεντικῶς, ὅταν πράττῃ ὡς «μέρος πόλεως»⁶. Ἐὰν ζῆ, χωρὶς νὰ συμμετέχη πνευματικῶς εἰς τὴν ζωὴν του, ὅπως ἀναπτύσσεται εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, δὲν θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ φανῆ χρήσιμος εἰς ὅσους θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τὸν ἔχουν ἀνάγκην, διὰ νὰ μάθουν, πῶς ζοῦν, πῶς οἰκοδομεῖται ἢ πῶς καταστρέφεται ἡ πνευματικὴ των ὑπόστασις. Ἐκεῖνος, ἀντιθέτως, ὁ ὁποῖος ἀναζητεῖ καὶ συλλαμβάνει τὰ αἷτια καὶ τὸν τρόπον παρουσιάσεως τῶν πολιτικῶν γεγονότων, ἀντιλαμβάνεται πρὸ παντὸς ἄλλου τὴν προσωπικὴν του ὑπάρξιν καὶ ἀποκτᾷ διὰ τῆς ἐπιγνώσεως αὐτῆς μίαν αὐτάρκειαν πνεύματος, ἡ ὁποία τὸν προσφέρει διὰ τοῦ πληρώματός της εἰς τοὺς ἄλλους. Παρ' ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι περίεργον⁷, ἐν τούτοις ὁ ἀνευδεὴς μόνον χρειάζεται τοὺς

1. Ἴδε J. Ferguson, *Moral Values in the Ancient World*, London 1958, σ. 134.

2. Ἴδε F. Chatelet, *La naissance de l'Histoire*, Paris, 1962, σ. 342.

3. Ἰθικῶν Νικομαχείων Β' 5 (p. 1106 a 22 - 24).

4. Ἰθικῶν Νικομαχείων Κ' 8 (p. 1178 b 7).

5. Ἰθικῶν Νικομαχείων Γ' 1 (p. 1110 a 13/14).

6. Πολιτικῶν Α' 2 (p. 1253 a 28/29).

7. «Ἀπορήσεις γὰρ ἂν τις πότερον, εἴ τις εἴη κατὰ πάντα αὐτάρκης, εἶσται τούτῳ φίλος...οὔτε γὰρ τῶν χρησίμων δεῖσθαι αὐταρκῶς, οὔτε τῶν εὖ φρονούντων, οὔτε τοῦ σικεῖν· οὕτως γὰρ ἰκανὸς αὐτῇ συνεῖται» (Ἰθικῶν Ἐυδημίων Η' 12, p. 1244 b 2 - 7).

φιλικῶς διακειμένους ἀπέναντί του, διὰ νὰ ὠφεληθοῦν ἐκ τῆς πνευματικῆς του περιουσίας. «Ὅταν γὰρ μηθενὸς ἐνδεεῖς ὦμεν, τότε τοὺς συναπολαυσομένους ζητοῦσι πάντες καὶ τοὺς εὖ πεισομένους μᾶλλον ἢ τοὺς ποιήσοντας»¹. Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔχει θεμελιώσει τὸ νόημα τῆς ζωῆς του εἰς τὸ ἐσωτερικόν του πρόσωπον, παρέχει ἀκόμη καὶ διὰ τῆς παραιτήσεώς του ἐκ προσωπικῶν ἐνεργειῶν, εἰς ὅσους ἔχουν τὴν δεκτικότητα νὰ ἐκτιμήσουν τὴν ὑπαρξίν του, τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὸν μιμηθοῦν: «Ἐνδέχεται δὲ καὶ πράξεις τῷ φίλῳ προτεσθαι καὶ εἶναι κάλλιον τοῦ αὐτὸν προᾶξαι τὸ αἴτιον τῷ φίλῳ γενέσθαι»².

Ἐκ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ κυριώτερον γεγονός τῆς φιλίας συμβαίνει ἐκ μέρους ἐκείνου, ὁ ὁποῖος προσφέρεται. «Ἐστω δὴ τὸ φιλεῖν τὸ βούλεσθαι τινὶ ἃ οἶεται ἀγαθὰ ἐκείνου ἐνεκά, ἀλλὰ μὴ αὐτοῦ καὶ τὸ κατὰ δύναμιν πρακτικὸν εἶναι τούτων»³. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐτόνισε τὸν ἐνεργητικὸν χαρακτήρα καὶ ὄχι μόνον τὴν συναισθηματικὴν πλευρὰν τῆς φιλίας («τοῦ μὲν εὐνοοῦντος βούλεσθαι μόνον ἐστὶ, τοῦ δὲ φίλου καὶ πράττειν ἃ βούλεται»)⁴, διότι κατὰ τὴν γνώμην του ὁ ἄνθρωπος τότε μόνον ζῆ ὡς ἄνθρωπος, ὅταν ἐνεργῇ πολιτικῶς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν ἐθεώρησε τὸν ἀσκητὴν ἢ ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον ἀποφεύγουν οἱ ἄλλοι, ὡς εὐδαίμονα, διότι δὲν ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ καταστήσῃ κοινωνοὺς τῆς ὑποτιθεμένης προσωπικῆς του εὐτυχίας τοὺς ἄλλους ἄνθρώπους: «Ἄτοπον δ' ἴσως καὶ τὸ μονώτην ποιεῖν τὸν μακάριον· οὐθεὶς γὰρ ἔλοιτ' ἂν καθ' αὐτὸν τὰ πάντ' ἔχειν ἀγαθὰ· πολιτικὸν γὰρ ὁ ἄνθρωπος καὶ συζῆν πεφυκός»⁵. Κατὰ συνέπειαν ἡ φιλία εἶναι εἰς τὴν εὐεργετικὴν τῆς ἐκφρασιν ἀπόδειξις τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τοῦτο ἀξίζει περισσότερον τῆς παθητικῆς ἀπολαυῆς τῶν εὐμενῶν διαθέσεων: «Δοκεῖ δ' ἐν τῷ φιλεῖν μᾶλλον ἢ ἐν τῷ φιλεῖσθαι εἶναι σημεῖον δ' αἰμητέρες τῷ φιλεῖν χαίρουσαι... ἀντιφιλεῖσθαι δ' οὐ ζητοῦσιν, εἰ μὴ ἀμφοτέρω μὴ ἐνδέχεται, ἀλλ' ἰκανὸν αἰταῖς ἔοικεν εἶναι, εἰ μὴ ὀρῶσιν εὖ πράττοντας»⁶.

Ἡ κατεύθυνσις τῆς Ἀριστοτελεῖου πολιτικῆς σκέψεως, ἡ ὁποία παρουσίασε τὴν ἐμπράκτως ἐκφραζομένην φιλίαν ὡς ὄντολογικὸν προτέρημα τοῦ ἀνθρώπου⁷ καὶ ὅπωςδὴποτε ὡς κεντρικὸν αἶτημα τῶν ἀμέσως ἐπομένων και-

-
1. Ἠθικῶν Εὐδημίων Η' 12 (p. 1244 b 17 - 19).
 2. Ἠθικῶν Νικομαχείων Γ' 8 (p. 1169 a 32 - 34).
 3. Ῥητορικῆς Β' 4 (p. 1380 b 35 - 1381 a 1). Πρβλ. Ἠθικῶν Εὐδημίων Η' (p. 1240 a 26), Ἠθικῶν Νικομαχείων Γ' 4 (p. 1166 a 2 - 3).
 4. Ἠθικῶν Εὐδημίων Η' 7 (p. 1241 a 10-12).
 5. Ἠθικῶν Νικομαχείων Γ' 9 (p. 1169 b 16 - 19).
 6. Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 9 (p. 1159 a 27 - 31).
 7. Ἴδε A. - J. Voelke, Les rapports avec autrui dans la Philosophie Grecque, D'Aristote à Panétius, Paris 1961, σ. 32/33.

ρῶν¹, ὑπῆρξεν εἰς τὴν κοινωνικὴν τῆς ἐκδήλωσιν ἢ πρώτη θεωρητικὴ θεμελίωσις τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσωπικοῦ μεγέθους. Ἡ ἐπιτακτικὴ αὐτὴ προοπτικὴ τοῦ ἦθους συνεδέθη κατὰ τρόπον («*χαρακτηριστικῶς παγανικόν*»)² πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, οὕτως ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ χαίρεται αὐτόν, τὸν ὁποῖον εὐεργετεῖ, ἐπειδὴ ἐκτιμᾷ τὴν ὑπαρξίν του καθ' ἑαυτὴν καὶ ὄχι διότι ἐκεῖνος θὰ ἦτο φορεὺς ἀξιολόγων ἢ χρησίμων ιδιοτήτων: «*Ἐπεὶ δὲ τὸ φιλεῖν τὸ κατ' ἐνέργειαν τὸ φιλούμενον, ὃ ἐστι χρῆσθαι ἢ φιλούμενον, ὃ δὲ φίλος φιλούμενον καὶ φίλω ἢ φίλος, ἀλλὰ μὴ ἢ μουσικὸς ἢ ἰατρός, ἢ δονῆ τοίνυν ἢ ἀπ' αὐτοῦ ἢ αὐτός, αὕτη φιλική· αὐτὸν γὰρ φιλεῖ οὐχ ὅτι ἄλλω*»³.

Ἄγαπητοὶ φοιτηταί,

Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἔξαρσιν τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς ἀφοσιώσεώς σας εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς ἄνθρωπον καὶ ὄχι διότι θὰ εἶχε μίαν ἄλλην ἰδιαιτέραν ιδιότητα, σᾶς εὐχομαι ὡς πλήρωμα τῆς νεανικῆς σας ὑπάρξεως κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους, τὸ ὁποῖον θὰ μᾶς συνδέσῃ ἀμοιβαίως ὡς φιλοῦντας καὶ ὡς φιλουμένους.

Ἐναρκτήριον μάθημα εἰς τὴν αἰθουσαν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων τὴν 17ην Νοεμβρίου 1971.

1. «*Τὸ εὐποιοτικὸν εἶναι βέλτιον ἢ τὸ μὴ· ὃ μὲν οὖν φιλῶν εὐποιοτικὸς ἢ φιλεῖ, ὃ δὲ φιλούμενος, ἢ φιλεῖται, οὐ*» (Ἠθικῶν μεγάλων Β' 11 p. 1210 b 11 - 13).

2. R. A. Gauthier, *La morale d'Aristote*, Paris 1958, σ. 96.

3. Ἠθικῶν Εὐδημίων II' 2 (p. 1237 a 40 - b 4).